

УДК 316.258

КЛАСИЧНА СПАДЩИНА ЯК ДЖЕРЕЛО ТА СТИМУЛ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ

М. О. Соболевська

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна, 01033,
msobolevska@gmail.com*

У статті розглянуто зв'язок сучасної соціологічної теорії із традицією класичного соціологічного теоретизування. Соціологічну класику розглянуто як стимул і джерело розвитку сучасних теоретичних розвідок у соціології. На прикладі формування принципових засад двох версій неофункціоналізму – Дж. Александера та Н. Лумана, як послідовників парсонівської традиції в соціології, – представлено способи переосмислення класичних принципів структурного функціоналізму в сучасній соціологічній теорії.

Ключові слова: історія соціології, сучасна соціологічна теорія, неофункціоналізм.

Актуальність теми. Завдання визначення особливостей сучасної соціологічної теорії, окреслення її характерних рис і тенденцій розвитку не в останню чергу передбачає пошук відповіді на запитання про джерела і стимули такого розвитку. Очевидно, що першим і важливим джерелом розвитку соціологічної теорії завжди виступала сама соціальна дійсність: зміни, що відбуваються в суспільстві, стимулюють пошуки адекватних пояснень і відповідей на запити суспільної практики. Водночас не менш важливим стимулом розвитку саме сучасної соціологічної теорії стає абсолютна творчість – розрив із очевидними, повсякденними уявленнями про події і речі. Джерело таких “епістемологічних розривів” знаходиться у критичній орієнтації наукової раціональності, її полемічності, іманентній схильності до заперечення, що стає важливою ознакою сучасного соціологічного пізнання.

Не менш впливовим джерелом розвитку теоретичного мислення у будь-якій науці, зокрема й соціології, стає звернення до класичної спадщини. Класична спадщина відіграє визначальну роль у стимулюванні соціологічної уяви і пошуках відповіді на складні питання. Свідчення цього – актуальність робіт соціологічних класиків: не лише різноманітні ренесанси класиків соціології, що стали характерною ознакою розвитку соціологічної теорії кінця ХХ століття, або численні перевидання зібрань творів авторів, які закладали основи соціологічної науки. Нове переосмислення класичних ідей, дилем, проблем суспільного життя, що змінюються за нових умов і обставин, стимулює пошуки нових відповідей на класичні соціологічні питання: про природу соціальної реальності, про способи її дослідження і вивчення, про умови можливості соціального порядку. Наслідування класичної традиції, так само як і критичний розрив

із нею, сьогодні є важливим джерелом розвитку соціологічної теорії. Отже, **метою статті** є визначення специфіки впливу класичної соціологічної спадщини на розвиток сучасної теоретичної соціології.

Саме звернення до класичної соціологічної спадщини виступає одним із основних джерел розвитку сучасної теоретичної соціології. У цьому плані соціологічна класика відіграє роль не лише сукупності еталонних знань і взірця для формування соціологічної уяви і мислення. Справді, класична спадщина є і джерелом натхнення, і певним науковим стандартом, і критерієм науковості сучасних соціологічних нововведень. Вона для соціальної теорії – взірець, загально визнаний канон, відповідно до якого упорядковується виробництво теоретичної продукції. З іншого боку, звернення до класичних праць вносить у будь-яке дослідження елемент рефлексії, визначення власних передумов, звернення до витоків формування проблем, що привносить до суттєвих ознак сучасної соціологічної теорії таку характеристику, як рефлексивність – спрямованість на себе, перегляд умов і передумов свого існування, дисциплінарних меж і специфіки професійної діяльності.

Скарбниці теоретичних ідей соціологічної дисципліни починає формуватися з початку XIX століття і до наших днів. Тому вивчення історії соціології не є безглуздом копанням у минулому. Традиція у соціологічній дисципліні надзвичайно сильна. Значна частина понять, моделей, питань, проблем, що вивчаються сьогодні, успадковані від майстрів минулого. Саме вони заклали базис, основу соціологічної будівлі, а їхні праці досі не втратили актуальності. Роботи соціологів-класиків треба вивчати не лише як історичні пам'ятки, у контексті того часу або у зв'язку із біографіями авторів, але й у контексті нашого часу, оскільки їх основні ідеї у новому світлі представляють нашу дійсність. Безсумнівно, їх треба сприймати критично і здійснювати необхідний відбір.

Ознайомлення із класичними працями та їх читання надзвичайно важливе для відкриття нових поглядів і проблем, формулювання питань соціології, критичної їх оцінки шляхом співставлення з нашими власними ідеями. У працях відомих соціологів XIX–XX століть ми знаходимо взірці інтелектуальної роботи. За словами Р. Мертона, “проникнення до творчої лабораторії таких дослідників, як Дюркгейм і Вебер, допомагає нам формувати норми гарного смаку при визначенні значущої соціологічної проблеми – значущої передусім у теоретичному відношенні – і знайти шлях до її вдалого рішення. Класика – це книги, які загострюють розум занурених у них читачів” [1, с. 164].

З цього приводу сучасний американський теоретик Дж. Александер пише: “Класикою є ті більш ранні праці з гуманітарних досліджень, які мають привілейований статус щодо сучасних досліджень у цій же сфері... щодо звичайної праці середнього дослідника у цій сфері. Ця відмінність береться до уваги як взірець, без попередньої демонстрації; також враховується й те, що, як класичні, ці праці встановлюють фундаментальні критерії у відповідній сфері” [2, с. 12]. Так, досить часто при кваліфікації або скоріше при дискваліфікації (“Це – не соціологія”) і визначенні меж дисципліни останнім аргументом у дискусіях виступає звернення до того чи іншого класика.

З одного боку, класику можна розглядати як базовий елемент розвитку соціологічної теорії, її ядро, що постійно оновлюється за рахунок нових поколінь соціологів. Тоді список класиків вважається відкритим – до нього, окрім безсумнівних фігур, таких,

скажімо, як Е. Дюркгайм та М. Вебер, належать не лише Г. Мід та Е. Гофман, а й Л. Вітгенштайн і навіть М. Гайдегер.

З іншого боку, соціологічна класика – це певний етап становлення соціології, який охоплює досить обмежений набір імен: М. Вебер, Е. Дюркгайм та Г. Зіммель. Але класика – це не лише хронологічно визначений етап розвитку самої теорії, вона також конструюється і сучасними соціальними теоретиками. Тому можна зустріти різні точки зору на визначення ролі, яку відіграють теорії того чи іншого соціолога в історії соціології як науки.

Звісно, кожен, хто займається історією соціологічної теорії, має можливість давати своє трактування і розуміння значущості фігури того чи іншого теоретика-класика, однак у межах об'єктивного наукового аналізу і за такими ж об'єктивними критеріями, а не суб'єктивних уподобань. Зважаючи на різноманіття підходів до історії соціологічної думки, можна зробити висновок, що сфера самої соціології, і зокрема соціологічної теорії, є сферою, висловлюючись словами П. Бурдьє, “боротьби за легітимне бачення соціального світу” [3, с. 191]. Вона безпосередньо пов'язана з процесами його символічного впорядкування на практиці різними протидіючими суспільними групами. Тому, оскільки соціолог, котрий вивчає суспільство, знаходиться не поза ним, а в ньому, то гарантією об'єктивності такої позиції “включеного спостереження” є постійна рефлексія і визнання неминучої ангажованості самої позиції соціального теоретика, залежності його наукових поглядів від конкретної історичної ситуації, в якій він знаходиться, та позиції у професійній структурі, яку він займає.

Звернення до класичної спадщини, осмислення, нова інтерпретація ідей і проблем, що ставилися у працях класиків соціології, є одним із джерел розвитку сучасної соціологічної теорії. Лише у зв'язку із минулими набутками і теоретичним досвідом можна зрозуміти і зважити нові проблеми, що стоять перед сучасними соціологами-теоретиками.

Ще один важливий бік, що постає завдяки залученню до класичної соціологічної спадщини, – це розуміння того, що світ соціології має багато вимірів, що він надзвичайно складний, і тому для його розуміння потрібно багато підходів. Як зазначає П. Штомпка, “вивчення історії соціологічних теорій – важливий урок теоретичного плюралізму, терпимості до різних версій і різноманітних поглядів, кращі ліки від вузькологобого догматизму й ортодоксії” [4, с. 154].

Соціологічна класика відіграє не лише роль скарбниці, еталону знання, арсеналу методів, підходів і дослідницьких моделей, а виступає ще й арбітром у сучасних дискусіях. Ба більше, вона є тим ядром соціологічної науки, навколо якого формується дисциплінарна спільність. З приводу цього дуже точно зазначив “краєугольність класики” Дж. Александер, вказавши, що саме консенсусне визнання робить соціологічні теорії класичними, вони – той центр відліку і коло ідей і проблем, від яких розходяться нові дослідницькі напрямки, а дискутуючи, соціологи прагнуть зрозуміти один одного [5]. Відстоюючи центральність класичної спадщини, Александер ніби пропонує теоретичну легітимацію того руху з відродження, що почався у 80-х роках ХХ століття і отримав назву ренесансу – веберівського, зіммелівського, тенісівського у німецькій соціології, неопарсонівського тощо.

Звернення до праць класиків сформувало певні перспективи такого ренесансно-

го руху. Одна з них намагається вийти за межі традиційного тлумачення вчення, що аналізується, її представники здійснюють спроби досягнути “синтезів” з теоретичними напрямками, які раніше видавались несумісними з оригінальним варіантом. Саме такий шлях обирає американський соціолог Дж. Александер, неофункціоналізм якого ґрунтується на “конвергенції” постулатів структурного функціоналізму, переосмислених у контексті сучасних течій соціології, включаючи навіть такі розробки, які сприймаються як повна протилежність парсонівському проекту.

Модель теоретизування в соціології представляється Дж. Александером як така, що складається із ядра та периферії. Американський соціолог пропонує розглядати певну теоретичну традицію як таку, що становить собою ядро, що виказує опір будь-яким змінам, а ширші – периферійні – галузі досліджень, що оточують ядро, як такі, що виявляються схильними до постійних змін, завдяки яким і відбувається розвиток соціологічної теорії.

Модифікації у периферійних областях науки відбуваються, за визначенням Дж. Александера, у двох напрямках: “удосконалення” і “ревізії”. Хоча обидва й спрямовані на збереження традиційних установок, однак між ними існує суттєва різниця. Так, соціологічні дослідження, спрямовані на *вдосконалення* традиції, виходять із положення про її внутрішню єдність і завершеність. У зв’язку з цим вони спрямовані на прояснення певних положень і розширення сфер застосування традиційних принципів. *Ревізіоністські* ж дослідження основну увагу зосереджують на слабких місцях сформованої традиції, через уточнення і прояснення яких відбувається спроба вирішити принципові завдання і дати нові формулювання традиційним положенням. Однак, крім удосконалення і ревізії, існує ще й *реконструкція*. Вона відрізняється від удосконалення і ревізії тим, що чітко формулює свої розходження із засновниками певної традиції, висловлюючи при цьому відкритість до інших традицій. “Реконструкція може оживити теоретичну традицію навіть у тому випадку, коли створюються передумови для зародження нових” [6, с. 116].

Згідно з такою моделлю, соціальна наука розвивається не лише із бажання краще зрозуміти і пояснити емпіричну реальність, і мета її полягає не лише у примноженні знань і збільшенні кількості концептуальних можливостей. Основними рушійними силами розвитку соціології, на думку Дж. Александера, стають конфлікт і конкуренція між традиціями. Вдосконалення, ревізія та реконструкція – поняття, які характеризують відповідність між наступними теоретичними дослідженнями і традицією. Вони не відображають рівень реального прогресу знання. Однак унаслідок таких теоретичних змін відбувається збагачення традиції. Остання може спрощуватись чи ускладнюватись, але все це характеризує зміни самої соціологічної традиції. Процес наукового обговорення, переключення наукового товариства з однієї теоретичної позиції на іншу заохочують постановку глибоких питань і дискусій, що разом призводить до вдосконалення теоретичного та емпіричного поля діяльності. Тому, зазначає Александер, точніше вести розмову не про розвиток, але про *зсув* у соціологічній науці.

Якщо з цих позицій – запропонованих понять і логіки аналізу – розглянути історичний розвиток, наприклад, функціоналізму як традиції соціологічного теоретизування і місце в ньому соціологічної спадщини Парсонса, то можна пояснити виникнення версії неофункціоналізму, що представлений у роботах Дж. Александера та його

послідовників, як реконструкцію зазначеної традиції. Поява робіт Парсонса ознаменувала етап оформлення функціоналізму в послідовну і близьку до свого завершення теорію. Етап рутинізації, що слідував за появою основоположних праць структурного функціоналізму, актуалізував проблеми вдосконалення і ревізії функціоналістської традиції. Однак зсуви “наукової сприйнятливості” фактично делегітимізували зусилля з відродження функціоналізму, навіть поставивши під питання його життєздатність. Водночас в утвореному теоретичному та історичному кліматі постали нові питання, що свідчили про новий зсув у науці. Наслідком такого зсуву став вступ функціоналістської традиції у новий етап – реконструкції, результатом якого і стала поява неофункціоналізму. Отже, неофункціоналізм, за версією Дж. Александера, виникає як результат логічного розвитку функціональної традиції і знаменує перехід до нової, реконструкційної фази осмислення класичної теорії.

Інший варіант неофункціоналізму, запропонований у працях німецького соціолога Н. Лумана, презентує спробу ревізійного осмислення теоретичної спадщини Т. Парсонса і функціоналізму загалом. Уточнення та пояснення, нова інтерпретація та постановка нових завдань стають стратегічними принципами розвитку такого ревізійного типу переосмислення класичної функціоналістської спадщини.

Вихідна точка луманівської теоретичної побудови – прагнення вирішити кризу класичного функціоналізму 50-х років, представники якого, на думку Н. Лумана, ще не звільнилися від “онтологічного детермінізму” і, відповідно, пояснювали функцію як “закріплені відносини між особливими причинами й особливими наслідками” [7, с. 52]. Відповідно до позиції самого Лумана, будь-яка вимога тлумачити соціальний феномен каузально передбачає “детерміністську онтологічно-метафізичну концепцію соціального порядку” [8, с. 27]. Луман звертає увагу на такий факт: доти, доки функція розглядається як певний інваріант (дія, яка повинна бути виконаною), не можна запобігти закидам противників функціоналізму з приводу того, що функціональний підхід, який формувався під знаком боротьби із каузальністю (тобто пошуком не функцій, а причин, що породжують суспільні явища), насправді виявився приховано каузальним і телеологічним, оскільки розглядав функцію як кінцеву мету, а отже, як “цільову причину” явищ, що пояснюються. Ідея Лумана полягає у тому, щоб позбавити функціоналізм від спроб пошуку будь-яких констант, замінити поняття про функцію як необхідний результат. На думку Лумана, функція не є результатом, але вона є регулятивною сенсовою схемою, що організує сферу порівняння еквівалентних результатів. Звідси випливає, що метою неофункціоналістської соціології такого роду буде не пояснення необхідності або можливості відносин між причинами і наслідками, але визначення відношення “функціональної еквівалентності” між різноманітними можливими причинами, беручи до уваги проблематичність наслідків.

Луман переконаний, що структурний функціоналізм Парсонса має суттєвий недолік – передусім це підтримка “застарілої думки” про те, що мета науки полягає у встановленні причинно-наслідкових зв’язків, а “функція” – лише частина, особливий випадок “причини”. На думку Лумана, правильніше розглядати останню (причину) як особливий вид функціонального зв’язку. Якщо для Парсонса первинною і визначальною щодо функції є структура, то Луман вважає первинною функцію, а не структуру. Тим

самим він намагається відмежуватись від каузальності структурного функціоналізму, де всі елементи системи необхідні і корисні. Замість цього він пропонує представити структури у вигляді проблем, тобто з'ясувати не їх функції, а те, які структури могли б виконувати певні функції. Це означає, що кожна структура може бути замінена іншою, еквівалентною відносно функції, яку вона виконує. Отже, не структурний функціоналізм, а функціональний структуралізм є основним методологічним підґрунтям його концепції.

Перевага функціонального структуралізму полягає саме у тому, що ця теорія здатна провести розрізнення між структурою і процесом і дає змогу розглядати його як “диференціацію дійсності”, як аспект “проблеми комплексності”. Теорія, запропонована Луманом, розглядає функцію диференціації структури і процесу в редукції комплексності, що відбувається шляхом подвійної вибірковості. Коли ми маємо справу із високим рівнем комплексності, виявляється вигідним і навіть необхідним здійснення редукції як виходу певних можливостей. Однак для цього необхідно вивести загальний і відносно незмінний “код” значень, у межах якого і відбувається конкретний вибір попередньо структурованих альтернатив. Звідси Луман робить висновок, що “структура є проектом змісту до невизначеності, тобто скоріше селективно-вибірковою роботою, ніж директивною напередвизначеністю”. Саме селекція додає інформативного і одночасно спрямовуючого сенсу. Тоді як свій сенс вона отримує завдяки тому, що розкриває невизначеність світу і визначає обсяг можливостей, який відповідає горизонту часу і місткості людської свідомості.

Отже, неофункціоналізм, за Луманом, характеризується неприйняттям субстанціональної реальності та особливим типом теоретичних конструкцій. Абсолютизація функції по відношенню до структури є радикалізацією функціоналізму. Якщо виходити з двох типів теоретичної орієнтації у постановці проблеми адекватного тематизування суспільного життя – перший з яких передбачає єдину соціальну гармонію, порядок і ставить питання про основу і причини відхилень від такої гармонії; другий спрямований на перетворення у проблему самого порядку як такого, то німецький соціолог обирає другий шлях.

Отже, зрозуміло, що примноження соціального знання – не замкнене коло одних і тих самих проблем, що виникають і актуалізуються за нових умов, але в старому вигляді. Однак у соціологічній теорії знаходиться місце і для новаторських відкриттів, оригінальних підходів і парадоксальних висновків. Хоча традиція відіграє важливу роль, розроблені положення, принципи, парадигми можуть також відіграти роль замкненої кімнати, з якої важко знайти вихід. Однак і в таких випадках розвиток примноженого соціологічного знання відбувається разом із розробкою, нетрадиційною інтерпретацією або концептуалізацією висновків, що були сформульовані раніше, в тому числі на ґрунті інших соціогуманітарних наук. Отже, тенденція до синтезу різних традицій соціологічного аналізу, до створення соціологічної теорії, яка б включала все різноманіття дослідницьких підходів і надбань соціологічної думки, – найпомітніше явище соціології останнього часу.

Генералізуючий дискурс, синтезування класичної спадщини і її переосмислення в нових контекстах відповідно до змін і викликів сучасного світу стає характерною

прикметою соціологічного знання і мислення сьогодення. Такий дискурс являє собою щось на зразок суперечок і суперництва всередині дисципліни між послідовниками різних традицій, шкіл, напрямів. Він зародився разом із становленням соціології як окремої галузі наукового знання і самостійної дисципліни і залишається головною формою розвитку соціологічного теоретизування в наші дні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Merton R.* The position of sociological theory // *American Sociological Review*. – 1948. – Vol. 13. – P. 164–168.
2. *Alexander J. C.* Theoretical logic in sociology. Vol. 1 : positivism, presuppositions and current controversies. – University of California press, 1982.
3. *Бурдые П.* Социальное пространство и символическая власть // *Бурдые П. Начала / П. Бурдые*. – М. : Socio-Logos, 1994. – С. 181–207.
4. *Штомпка П.* Теоретическая социология и социологическое воображение / П. Штомпка // *Социологический журнал*. – 2001. – № 1. – С.148–158.
5. *Alexander J.* The Centrality of the Classic // *Social Theory Today*. – Polity Press, 1987. – P. 11–57.
6. *Александр Дж.* Неофункционализм сегодня: восстанавливая теоретическую традицию / Дж. Александр, П. Коломи // *Социологические исследования*. – 1992. – № 10. – С.112–120.
7. *Филиппов А. Ф.* Теория систем: аутопойесис продолжается / А. Филиппов // *Социологическое обозрение*. – 2003. – Т. 3. – №1. – С. 50–58.
8. *Луман Н.* Понятие общества / Н. Луман // *Проблемы теоретической социологии*. – СПб. : Петрополис, 1994. – С. 25–42.

Стаття надійшла до редколегії 19.06.2012

Прийнята до друку 11.07.2012

THE CLASSICAL HERITAGE AS A SOURCE AND STIMULUS FOR THE DEVELOPMENT OF CONTEMPORARY SOCIOLOGICAL THEORY

M. Sobolevska

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Volodymyrska Str., 60, Kyiv, Ukraine, 01033,
msobolevska@gmail.com*

The article examines the relationship of contemporary sociological theory and sociological tradition of theoretisation. Sociological Classics is understood as a source of modern theoretical exploration in sociology. The notion is illustrated by the case of two versions of neofunctionalism, presented by J.C.Alexander's and N. Luhmann's works. The ways of rethinking the classical structural functionalism in contemporary sociological theory are discussed.

Key words: history of sociology, contemporary sociological theory, neofunctionalism.

КЛАССИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ КАК ИСТОЧНИК И СТИМУЛ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ СОЦИОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ

М. А. Соболевская

*Национальный университет имени Тараса Шевченка,
ул. Владимирская, 60, г. Киев, Украина, 01033,
msobolevska@gmail.com*

В статье рассматривается связь современной социологической теории и традиции социологического теоретизирования. Социологическая классика представляется как стимул и источник развития современных теоретических поисков в социологии. На примере формирования базовых принципов двух версий неофункционализма, представленных в творчестве Дж. Александера и Н. Лумана, как последователей парсонизма в социологии, рассмотрены способы переосмысления классического структурного функционализма в современной социологической теории.

Ключевые слова: история социологии, современная социологическая теория, неофункционализм.